

Ярмошик Іван Іванович

Польська історіографія 1800-1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена сучасними тенденціями поступу української історичної науки, потребою аналізу проблем суспільно-політичного та культурно-духовного розвитку українських земель на різних хронологічних етапах. Логіка розвитку історичної науки в Польщі та Україні на сучасному етапі визначає об'єктивну необхідність аналізу науково-культурної спадщини польських дослідників як із пізнавальної точки зору, так і з потреб наукового, неупередженого висвітлення їх внеску у вивчення історії волинського регіону в контексті українсько-польських взаємин XIX – XX ст., оскільки через ідеологічну заангажованість радянської історіографії спеціальні дослідження із цієї проблеми не здійснювалися. Освоєння творчої спадщини польської історіографії, безперечно, сприятиме поступу української історичної науки.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами і темами. Робота виконувалася на кафедрі історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова у відповідності до розробки планової теми «Актуальні проблеми історії України».

Мета роботи полягає у тому, щоб на основі аналізу архівних і друкованих матеріалів, опублікованої творчої спадщини з'ясувати тенденції розвитку процесу наукового дослідження проблем історичного минулого Волині польською історіографією, з'ясувати невідомі і маловивчені сторінки життя та наукової діяльності польських авторів, які вивчали минуле волинського регіону, їх внесок у дослідження його історії та культури. Відійшовши від ідеологічної упередженості, проаналізувавши їх науковий доробок, оцінити його місце і значення в українсько-польських наукових і культурних стосунках зазначеного

періоду та роль у сучасній українській історіографії. Внаслідок такого дослідження буде отримано нове історіографічне знання про історичні відомості про Волинь, як одного із регіонів України, способи досягнення цього знання і його сприйняття у польській історіографії та суспільстві XIX ст. і до 1939 р.

Звідси випливають **головні завдання дослідження** :

- З'ясувати стан історіографічної розробки проблеми;
- сформувати та систематизувати репрезентативну джерельну базу зазначеного дослідження;
- проаналізувати монографії, брошури, статті з історії Волині польських істориків, показати можливості їх сучасного використання для вивчення та популяризації минулого регіону;
- простежити зародження та етапи розвитку традицій історичного дослідження проблем минулого Волині в польській історіографії;
- проаналізувати основні напрями та школи історичного вивчення Волині польськими авторами;
- дослідити існуючі у польській історичній науці погляди на історичний поступ волинського регіону та визначити чинники, які впливали на їх формування
- простежити наукові контакти провідних польських та українських істориків в справі дослідження минулого регіону.
- проаналізувати досягнення та здобутки польської історіографії та на цій основі визначити їх роль та місце в історіографічному опрацюванні проблематики історії Волині.

Об'єктами дослідження є історичні знання про волинський регіон, зафіксовані у працях польських дослідників, які формували образ історичного минулого Волині у складі Речі Посполитої на основі наукових принципів, поширених на відповідному етапі розвитку історичної науки. У першу чергу – наукові праці польських істориків, у всій багатоманітності їх форм (монографії, брошури, статті); діяльність наукових товариств, окремих осіб, які вивчали

минуле Волині, періодичні видання, у яких фіксувався стан історичних студій регіону.

Предметом дисертації є аналіз тенденцій розвитку історичних досліджень Волині польськими істориками від початку XIX століття (власне після третього поділу Речі Посполитої) і до 1939 р., до початку Другої світової війни, наслідки якої суттєво змінили умови розвитку як польської держави, так й історичної науки в Польщі, аналіз етапів історичного пізнання істориками Польщі цього регіону України. Структуру предметної сфери даного дисертаційного дослідження можна окреслити наступним чином:

- 1) вивчення ідей та поглядів польських істориків, тих позицій, із яких вони сприймали і пояснювали події волинського минулого;
- 2) мета, принципи і методи здійснення процесу історичного пізнання польськими авторами, приналежність до певного наукового напрямку;
- 3) джерельний фактор, який впливає із використання дослідниками певного комплексу історичних джерел, розширення їх кола і реконструювання на їх основі минулої дійсності волинського регіону;
- 4) соціально-культурна складова, у якій простежуються впливи соціального оточення дослідника, його менталітет;
- 5) психологічний чинник, який віддзеркалює індивідуально-емоційні переживання, уподобання, симпатії та антипатії історика щодо досліджуваних ним проблем.

Хронологічними межами дисертації є період від початку XIX ст., коли з'явилися перші праці польських істориків про Волинь, до 1939 р., після якого в розвитку історичної науки у Польщі відбулися значні зміни викликані політичними факторами.

Територіальні рамки дослідження. Волинський регіон у цьому дослідженні визначено в просторових рамках колишньої (до 1917 р.) Волинської губернії, куди, окрім сучасних Волинської, Житомирської, Рівненської областей України, входили окремі райони Хмельницької та Тернопільської областей.

Методи дослідження. Основою для дослідження стали теоретичні напрацювання історичної та суміжних гуманітарних наук, принципи історизму, об'єктивізму, системності, спадкоємності, історико-хронологічний, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, біографічний, наративний та інші методи історичного дослідження. Переважно використані основні **методи історіографічного пізнання** – конкретного історіографічного аналізу та метод історіографічного синтезу. Дисертант використав також загальнонаукові, спеціально-історичні та конкретно-наукові методи, які дали змогу максимально використати пізнавальні можливості запроваджених до наукового обігу архівних матеріалів та друкованих історіографічних джерел.

Наукова новизна дисертаційного дослідження обумовлена метою, завданнями та проблематикою роботи і полягає у тому, що тут, на основі комплексного вивчення різнопланових джерел, уперше в українській історіографії системно досліджено процес вивчення польською історичною наукою упродовж 1800 – 1939 рр. тематики волинського минулого у комплексі із українською історією. У ході роботи до наукового обігу введено ряд невідомих раніше архівних матеріалів.

Практичне значення отриманих результатів. Історіографічний та джерельний матеріал, викладений у дисертації, зроблені узагальнення можуть бути використані при дослідженні історії історичної думки в Центральній та Східній Європі, для підготовки навчальних посібників і навчально-методичних публікацій, спеціальних курсів і семінарів з української та польської історіографії для студентів історичних спеціальностей Вищих навчальних закладів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані і для вивчення історії волинського краю студентами і учнями вищих, середніх та загальноосвітніх навчальних закладів, працівниками краєзнавчих музеїв при підготовці нових історичних експозицій та тематичних виставок, дослідниками під час написання наукових праць з історії історичної науки та історичного краєзнавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження базується на наукових ідеях автора. Усі наукові публікації з визначеної проблеми виконані дисертантом особисто.

Апробація дослідження. Основні положення дисертації були виголошені автором на Міжнародних та Всеукраїнських конференціях, які проходили в містах України та Польщі: Міжнародна наукова конференція «Konserwatyzm na Ukrainie i w Polsce: historia, polityka, ideologia», Краків, 15 травня 2009 р.; «Stosunki polsko – ukraińskie i mniejszości narodowe w kontekście koncepcji historyczno – politycznych Wacława Lipińskiego» Краків, 9 – 10 жовтня 2010 р.; Міжнародна науково – краєзнавча конференція «Проблеми українського державотворення: історія і сучасність», присвячена 100 – річчю від дня народження О.Ольжича, Житомир, 5 – 8 червня 2007 р.; Міжнародна наукова конференція «Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст., м. Кременець, 10 – 12 жовтня 2008 р.; Міжнародна науково – теоретична конференція «Доба гетьмана І.Мазепи в європейській історії: міфи і реалії», Київ – Батурин, 7 – 8 листопада 2008 р.; Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Конотопська битва в східноєвропейській історії», м.Київ, 19 червня 2009 р.; II Волинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція, 2 – 3 жовтня 2009 р, м. Житомир; Міжнародна наукова конференція «Польща та Україна на шляху демократичних перетворень: історія, сучасність, майбутнє» , 9 – 10 листопада 2007 р. м. Житомир; V Міжнародна наукова конференція з нагоди 90-річниці незалежності Польщі «Шляхи становлення незалежності Польщі і України: минуле, сучасне, майбутнє», м.Житомир, 15 – 16 листопада 2008 р.; VI Міжнародна наукова конференція «Ідея національної державності в українському і польському визвольних рухах новітньої доби (кінець ХІХ – ХХ ст.) Історія – історіографія – політологія», Житомир, 11 – 13 грудня 2009 р.; Всеукраїнська науково-практична конференція «Болохівщина: осягнення історії», м.Старокостянтинів, 17 – 18 вересня 2009 р; V Міжнародна наукова конференція «Знаки питання в історії України: Україна на перехресті цивілізацій», 26 – 27 листопада 2009 р., Ніжин

2009; П'ята Всеукраїнська наукова конференція «Інтелігенція і влада», 24 – 25 грудня 2009 р., м.Одеса.; III Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, присвяченої 65 – річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні (22 – 23 квітня 2010 р.) «Дні науки історичного факультету – 2010», м.Київ; III Волинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція, 12 – 13 листопада 2010 р. м. Житомир; XVII і XVIII Всеукраїнські наукові конференції «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні», м Київ, відповідно 26 – 27 березня 2008 р та 25 – 26 березня 2009 р.

Публікації. Положення дисертації викладені у індивідуальній монографії «Польська історіографія 1800 – 1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині» –Житомир: Волинь, 2010 (32,0 ум. друк. арк.); та 30 наукових статтях, 21 із них опублікована у фахових історичних виданнях, затверджених ВАК України.

Обсяг та структура роботи зумовлена поставленою метою та науковими завданнями дослідження. Дисертація побудована за хронологічно-проблемним принципом і складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (725 найменувань), біобібліографічного додатку. Загальний обсяг дисертації 457 сторінок (15,6 умовних друкованих аркушів), повний обсяг дисертації 550 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної теми, об'єкт і предмет дослідження, завдання роботи, методологічні положення, хронологічні рамки та територіальні межі роботи, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, вказані форми їх апробації та публікації положень дослідження, умотивована структура роботи.

Розділ 1. «Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження» складається із трьох підрозділів, у ньому проаналізований стан

наукової розробки проблеми, охарактеризовано джерельну базу дисертаційної роботи, теоретико – методологічні засади дослідження.

У підрозділі 1.1. *«Історіографія проблеми»* розглянуто історіографічний доробок науковців щодо вивчення історичних студій Волині та Правобережної України упродовж зазначених хронологічних рамок. Дослідження польських істориків першої половини XIX ст. та наступних часів, викликали зацікавленість науковців, вони частково вже ставали об'єктом історіографічного аналізу. Праці, які висвітлюють розвиток історичної науки в Польщі, варто об'єднати в 4 групи.

До першої слід віднести ті, у яких досліджуються загальні тенденції розвитку європейської, у тому числі польської та української історіографій. Це праці польських істориків В. Смоленського, М. Бобжинського, Т. Корзона, Ю. Дуткевича К. Среньовської, М. Серейського, Є. Серчика А. Грабського, Є. Матерницького, А. Межви, А. Поппе та інших. У них досліджені проблеми теоретичного, методологічного характеру, проаналізовано стан польського суспільства, ті політичні реалії, у яких розвивалася історична думка. Із українських вчених до цієї групи історіографічних досліджень слід віднести праці Д. Дорошенка, М. Марченка, Л. Коваленка, Л. Зашкільняка, Я. Калакури, В. Кравченка, І. Колесник, С. Стельмаха, С. Копилова, В. Потульницького, Ю. Терещенка, Ф. Шевченка та інших.

До другої групи віднесемо дослідження, у яких вивчалися проблеми історії України у польській історіографії, в тому числі проаналізовані й польсько-українські взаємини, процеси творення концепцій, формування ідей. Це дослідження польських істориків Б. Барановського і З. Лібішевської, Є. Матерницького, А. Стенпніка. Російські історики розглянули також аналізували розвиток історичних досліджень в Польщі XIX ст. Цим проблемам присвячено ряд праць російських істориків: В. Завітневича, М. Карєєва, В. Макушева, В. Францева, О. Яцимирського.

У другій половині XIX ст. в українській історіографії аналізував праці польських істориків з історії України та Волині В. Антонович. Він відслідковував доробок польської історіографії у дослідженні України та її

регіонів. Критичні думки про праці окремих польських дослідників висловлювали М. Грушевський, І. Франко, І. Крип'якевич. З-поміж сучасних українських авторів до цієї групи досліджень слід віднести наукові праці В. Василенка, Д. Вирського, Л. Зашкільняка, О. Рудої, Є. Сінкевича, Г. Бухало та інших.

Третю групу складають роботи, які стосуються наукової діяльності польських істориків, чиї творчі зацікавлення перебували у площині вивчення історичного минулого Волині. Статті про їх наукову творчість опубліковані на сторінках як польських, так і українських періодичних видань. У цих роботах проаналізовані дослідницькі роботи, зацікавлення авторів, методологічні погляди, політичні симпатії польських учених, які вплинули на відображення ними волинського минулого.

У **четверту** групу об'єднано праці, які присвячені розвитку історіографічних досліджень безпосередньо на Волині. На сьогодні помітними у цьому плані є дослідження Л. Баженова, С. Баженової, В. Єршова, М. Костриці, Н. Кінд-Войтюк, І. Ярмошика та інших.

Процес вивчення розвитку історичної думки йшов паралельно із поступом самої історичної науки, на нього впливали ті ж самі науково-методичні, світоглядні, суспільно-політичні чинники. Виходячи із цього, у розвитку історіографічного зацікавлення волинським регіоном можна виділити такі хронологічні етапи: 1) 70 – ті роки XIX ст. – початок XX ст.; 2) 20 – 30 – ті роки XX ст.; 3) 60 – 80 – ті роки XX ст.; 4) 90 – ті роки XX ст.

Упродовж першого періоду були закладені основи історіографії проблеми, коли дослідники розвитку історичної науки у Польщі, Україні та Росії фіксували події, виступали з рецензіями та критикою творчих надбань істориків, наукових товариств, знайомили наукову громадськість зі своїм баченням процесів та явищ історичного вивчення минулого України та її регіонів польськими істориками. У наступні періоди закладені традиції історіографічного осмислення розвитку дослідницького процесу, знайшли своє продовження відповідно до загальних закономірностей розвитку історичної науки.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» проаналізовано різні за характером, походженням та призначенням документи. Дисертант розділяє думку Я. Калакури та І. Колесник, що під історіографічним джерелом слід розуміти специфічну групу джерел, які містять інформацію про історіографічний процес і водночас постають доробком цього процесу¹. У такому розумінні кожен історичний текст є одночасно й історіографічним, відображає світогляд автора, його уявлення про минуле, способи і методи пізнання цього минулого.

Виходячи із цього **джерельну базу** дисертаційного дослідження склав комплекс опублікованих та неопублікованих матеріалів, які відображають науково-дослідницький процес вивчення польською історичною наукою історичного минулого волинського регіону України.

Особливий інтерес для нашого дослідження становлять матеріали рукописного відділу Львівської Національної Наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України. Тут зберігаються особисті фонди багатьох учених, в тому числі й польських авторів, які у своєму доробку мають дослідницькі роботи з історії Волині та інших регіонів України. Вони містять особисту кореспонденцію, неопубліковані рукописи, різнопланові нотатки.

Матеріали, які зберігаються у фондах Державних архівів Волинської, Житомирської, Рівненської, Тернопільської областей дали змогу додатково висвітлити науковий шлях істориків, їх інтеграцію до наукового та суспільного життя України, Польщі та Волинського регіону зокрема. Матеріали Державних архівів названих областей дають змогу дослідити розвиток процесу досліджень історії Волині в умовах II Речі Посполитої.

Зважаючи на історіографічний характер дослідження, його джерельну основу становить значний корпус опублікованих джерел. Публікації документів М. Балінським, які стосуються наукової та навчально-організаційної діяльності Т. Чацького, М. Грабовського, а в його листах віддзеркалені стосунки між представниками творчої польської інтелігенції середини XIX ст.. Т. Вежбовський опублікував низку документів про наукові зацікавлення викладачів Кременецької гімназії. У них відображені національні, політичні та культурні

¹ Калакура Я. Українська історіографія: курс лекцій / Я. Калакура. – Київ: Генеза, 2004. – С. 19.

аспекти дослідницького процесу вивчення історії волинського регіону упродовж XIX ст.

Найважливішу групу джерел зайняли публікації праць і джерельних матеріалів XIX – XX століть, які віддзеркалюють вузлові проблеми розвитку науково-дослідницького процесу вивчення минулого волинського регіону польськими вченими, дають можливість простежити розвиток історичної науки. Ці праці забезпечили відтворення визначальних напрямів і моделей поступу польської історичної думки та відображення у ній історії Волині.

Важливий джерельний матеріал з даної теми міститься на сторінках польських періодичних наукових видань, які друкували результати наукових історичних досліджень, інформацію про наукову діяльність товариств та окремих науковців. Особливе значення в даному випадку мають такі видання як «Ateneum», «Tygodnik Ilustrowany», «Kwartalnik Historyczny», «Przegląd Historyczny», «Przegląd Powszechny», «Biblioteka Warszawska», «Przewodnik Naukowy i Literacki», «Przyjaciel Ludu» та інші.

Документи особистого походження, які публікувалися на сторінках згаданих періодичних видань, відтворюють умови формування наукового світогляду істориків (їх автобіографії, рецензії на праці, спомины колег, некрологи).

Джерельна база дисертаційної роботи є репрезентативною для виконання поставлених завдань і дозволяє розкрити проблематику, основні напрямки досліджень XIX – першої половини XX століття з історії Волині як важливого історіографічного феномену.

У підрозділі 1.3. *«Понятійний апарат та методологічні основи дослідження»* констатовано, що історіографічне осмислення досліджуваної проблеми можливе на основі новітніх теоретичних та методологічних засад історіографічної науки, використання принципів та методів історіографічного дослідження, уточнення понятійного апарату, використання широкого кола дослідницьких прийомів історичного пізнання, котрі в кінцевому результаті дадуть змогу отримати нове наукове знання. У даному дисертаційному

дослідженні застосовано основні принципи історіографічного дослідження: історизму, об'єктивності, спадкоємності, системності. У переважній мірі використано основні методи історіографічного дослідження – історіографічного аналізу й синтезу. Перший враховує політичні, соціальні, культурні, психологічні, мовні та інші складові історичного знання. Він дозволив висвітлити вплив таких політичних факторів, як визвольні повстання польського народу у XIX ст. на розвиток історичних знань, їх вплив на суспільство. Важливим чинником історіографічного аналізу є характеристика методологічних принципів історичного дослідження, які реалізуються через стиль історичного мислення. І. Колесник вважає, що зміна стилів історичного мислення є рушійною силою процесу історичного пізнання². Засоби і прийоми історіографічного аналізу дали можливість відстежити історичні концепції, схеми й теорії минулого Волинського регіону в дослідницьких працях польських авторів.

Метод історіографічного синтезу орієнтований на узагальнення, здобутих на основі аналізу історіографічних джерел, знань, та покликаний систематизувати різнобічний історіографічний матеріал, виявити причини, обставини, фактори творення та поширення історичних знань у суспільстві.

Культурологічний підхід забезпечив сприйняття історичних студій як складової частини історії культури, особливо при аналізі ідей першої половини XIX ст. У полі зору дисертанта перебували різноманітні твори польських авторів, які у тій чи іншій мірі відображають історичне минуле волинського регіону, не лише наукові дослідження, але й праці мемуарного характеру, публіцистичні матеріали, історичні повісті. Такий підхід застосовано при розгляді доробку польських авторів періоду романтизму, зокрема тих, хто відносився до «української школи».

Застосовано також сциєнтистський (науковий) принцип, який орієнтований на усвідомлення внутрішньої логіки розвитку наукового знання, механізму виникнення та зміни історичних ідей та концепцій. Такий підхід дисертант застосував при викладі матеріалу другого розділу, аналізуючи етапи розвитку історичного пізнання в польській історіографії упродовж XIX – першої

² Колесник І. Українська історіографія XVIII – початок XX століття / І. Колесник. – К.: Генеза, 2000. – С. 32.

половини XX ст. Враховано метод вивчення ментальних структур свідомості та діяльності історика, принципи якого обґрунтував П. Магочий у статті «Українське національне відродження. Нова аналітична структура»³.

Аналіз стану наукової розробки дав підставу виокремити ті проблеми, які досі не знайшли належного висвітлення в історіографічній науці. Дослідницький інструментарій та наявна джерельна база дали можливість здійснити аналіз напрацювань польської історіографії проблем суспільно-політичного та культурно-духовного розвитку Волині.

Розділ 2. «Вивчення польськими істориками XIX – п.п. XX ст. минулого Волині» складається із трьох підрозділів. У ньому проаналізовані тенденції вивчення польськими дослідниками минулого волинського краю упродовж зазначеного хронологічного періоду.

У підрозділі 2.1. «*Становлення польської історіографії Волині у першій половині XIX ст.*» проаналізовані процеси становлення наукових засад історичного вивчення Волині польськими авторами в дусі романтичної історіографії. Вивчення історії Волині у першій половині XIX ст. мало ту специфіку, що його здійснювали переважно польські та російські автори. Після входження до складу Російської імперії, на Волині залишилися сильними позиції польської шляхти. У цей час дослідниками підготовлено ряд важливих досліджень, у яких поруч із загальнопольськими проблемами історичного минулого, віддзеркалені і сторінки історії Волині.

Важливу роль у організації польської науки на поч. XIX ст. відіграло «Towarzystwo Przyjaciół Nauk», яке виникло у Варшаві у 1800 р. Товариство підтримувало розвиток науки і літератури, покликане було служити збереженню польської національної ідентичності та господарському розвитку краю. Воно організовувало виконання актуальних наукових досліджень, проводило наукові сесії, формувало бібліотечні та музейні колекції. Історичний напрямок досліджень був одним із головних у його діяльності. На сторінках видання «Pamiętnik Warszawski» регулярно друкувалися матеріали із історії Польщі,

³ Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочий // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 102 – 106.

слов'янства, у тому числі й України. Дійсними членами «Товариства...» були історики, які проживали й творили на Волині, вивчали її минуле – Т. Чацький, Г. Коллонтай, З. Доленга-Ходаківський, Т. Свенцький та інші.

Для цього періоду помітними є праці Т. Чацького, У.-Ю. Нємцевича, Т. Свенцького, М. Балінського й Т. Ліпінського, Г. Коллонтая, К. Сєнкевича, І. Потоцького. Романтичний образ історії Волині представлений у працях репрезентантів «української школи» в польській літературі – Т. Падурри, М. Чайковського, Ш. Конопацького та інших. У цей же час намітився і відхід від романтичних традицій до вивчення історії Волині з позицій позитивізму. Такий перехідний етап репрезентований працями Ю. – І. Крашевського та О. Пшездзецького.

У першій половині XIX ст. в польській історіографії започаткувалися публікації джерельного матеріалу. Першим, хто розпочав цю роботу був Ю.-У. Нємцевич. Він видав 6 томів документів під назвою «Zbiór pamiątek historycznych o dawniej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym». Традиції публікації документального матеріалу були продовжені у 30 – 40-х роках XIX ст. Помітною у цьому плані є, видрукувана у Парижі у 1839 – 1842 рр., праця К. Сєнкевича «Skarbiec historii Polskiej». На сторінках названих збірок вміщені й акти, які мають відношення до волинської історії.

У підрозділі 2.2. *«Головні тенденції вивчення історії Волині польськими істориками другої половини XIX ст. – початку XX ст.»* проаналізовано дальший розвиток історичного вивчення польськими дослідниками волинської історії. Романтичний напрям вичерпав свої творчі можливості, у наукових дослідженнях утверджується новий метод – позитивізм, наукові пошуки базувалися на документальному матеріалі. Це зумовило пошук і публікацію нових матеріалів. Польські історики відносять початок позитивістського етапу у вітчизняній історіографії до 1865 р., пов'язуючи його із поразкою Січневого повстання 1863 – 1864 рр., утримуючись від визначення кінцевої дати цього етапу⁴. На нашу думку, чітке визначення хронологічних меж творчого періоду є умовним.

⁴ Grabski A. Zarys historii historiografii polskiej / A. Grabski. – Poznań: wydawnictwo Poznańskie, 2002. – S. 12

Позитивістські тенденції в польській історіографії помітні й раніше, у 40 – 50 –х рр. XIX ст..

Перехідний етап від романтичного до позитивістського методу в науковому вивченні Волині репрезентує творчість дослідників минулого волинського регіону та Польщі Ю.-І. Крашевського та О. Пшездзєцького. Їх праці започаткували нові тенденції в дослідженнях волинського регіону – на основі безпосередніх обстежень історичних місць та вивчення місцевих родових архівів й приватних бібліотек Волині.

У другій половині XIX ст. було видруковано чимало джерельного матеріалу з минулого Речі Посполитої. Значна частина опублікованих документів стосувалася України та Волині. Важливою підбіркою джерельного матеріалу стало серійне видання «Zróżdła dziejowe», що видавалося за ініціативою А. Павінського та О. Яблоновського. Томи V, VI, XIX, XX, XXI, XXII цього корпусу присвячені минулому Волині та Правобережної України. Волинські матеріали поміщені у V, VI та XIX томах⁵. Кожному тому передує монографічне дослідження тих проблем, які висвітлює зібраний у ньому актовий матеріал. Автором передмов до волинських та українських томів був О. Яблоновський.

У другій половині XIX – початку XX ст. польські науковці здійснили семитомне видання князівського архіву Сангушків у Славуті⁶. Воно є цінним зібранням джерел з історії України та Волині XIII – XVI ст. Низку документальних матеріалів, які стосуються розвитку освітніх процесів на Волині, зокрема Кременецької гімназії, оприлюднив Т. Вежбовський⁷. Таке значне розширення джерельної бази історичних досліджень дало змогу підготувати

⁵ Zróżdła dziejowe. – T.V. Lustracye królewsczych ziem Ruskich Wołyńia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku. / Wyd. A. Jabłonowski. – Warszawa: druk E.Skiwskiego, 1877. – 226, [2] s.; Zróżdła dziejowe. – T.VI. Rewizya zamków ziemi wołyńskiej w połowie XVI wieku (1545 r) / Wyd. A. Jabłonowski. – Warszawa: druk J.Bergera, 1877. – CIX, 153, VIII s.; Zróżdła dziejowe. – T.XIX. Polska XVI wieku pód wzgłędem geograficzno-statystycznym. – T. VIII. Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole. / Opisane przez A.Jabłonowskiego. – Warszawa: skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1889. – II, 307, XLVI s.

⁶ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Wydane nakładem właściciela pod kierownictwem Z.L.Radzyńskiego przy współdziale P.Skobielskiego i B.Gorzaka. – T.I. 1366 – 1506. – Lwów; z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego, 1887. – XXIX, 204 s.; T.II. 1284 – 1506. – Lwów; z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego, 1888. – XXXVI, 380 s., VI tabl.; T.III. 1432 – 1534. – Lwów: nakładem właściciela, 1890. – XXXVI, 556 s.; T.IV. 1535 – 1547. – Lwów: nakładem właściciela, 1890. – IX, XXXIII, 647 s.; T.V. 1513 – 1547. – Lwów: nakładem właściciela, 1897. – X, XXI, 456, CXVI s.; T.VI. 1549 – 1577. – Lwów: nakładem X. Romana Sanguszka, 1910. – VIII, 305 s.; T.VII. 1554 – 1572. – Lwów, 1910. – XXVI, 433 s.

⁷ Wierzbowski T. Materiały do dziejów piśmennictwa Polskiego i biografii pisarzy Polskich. – T. 1. Warszawa, 1900. – XXIV, 339 s.; T. 2. Warszawa, 1904. – [4], XXVI, 249 s.

значну кількість ґрунтовних досліджень із різних проблем історичного минулого Волині.

У другій половині XIX ст. у вивченні історії Волині помітними є наукові праці М. Бобжинського, Ю. Кшивіцького, К. Шайнохи, О. Яблоновського. Важливим фактором, який помітно впливав на дослідницький процес, стало повстання 1863 – 1864 рр. Його події не обійшли стороною волинські землі. Майже усі відомі польські дослідники історії регіону були активними його учасниками: М. Дубецький, Т. Стецький, Я. Гіжицький, К. Пуласький, Ф. Равіта-Гавронський. Під впливом наслідків повстання відбувся остаточний відхід від романтизму.

Характерною рисою розвитку польської історичної науки у цей час стало утворення наукових історичних товариств. Найбільш активними з-поміжних них були *Akademia Umiejętności* у Кракові (1872 р.), Польське Товариство Історичне у Львові (1886 р.). Важливим осередком була Головна Школа у Варшаві упродовж 1862 – 1869 рр. Помітною акцією у розвитку історичної науки стало проведення з'їздів польських істориків. Перший із них, який відбувся у Кракові за ініціативою *Akademii Umiejętności* у 1880 р., був присвячений проблемам джерелознавства. Другий проходив у Львові у 1890 р.

Навколо проблем історії Волині та інших українських земель розгорілося ідеологічне протистояння між польськими та російськими істориками. Зародження цих дискусій відноситься іще до початку XIX ст. у працях таких російських авторів як М. Карамзін, С. Руссов. Вони розглядали землі Правобережної України як «исконно русские», які після тривалого часу повертаються до Росії. Польські дослідники наголошували на нерозривному їх зв'язку із Річчю Посполитою, акцентуючи на своєрідності української історії, особливо Волині. У другій половині XIX ст. загострення цього протистояння зумовлене політичними факторами. Польські історики закидали своїм російським колегам упередженість у трактуванні історичних джерел, недостатню толерантність у висвітленні релігійних питань та відсутність об'єктивності⁸.

⁸ J.A.M. Recenze na: Батюшков П. Волинъ. историческіе судьбы Юго-Западнаго края. СПб. 1888. // КН. – R.III. – Lwów, 1889. – S. 135 – 136.; Korzon T. Prof. Kariejew i jego poglądy na «Upadek Polski» / T. Korzon. // Kwartalnik Historyczny. – R.III. Lwów, 1889. – S. 687 – 702.; Uł. Recenze na: Историко-статистическое описание церквей и

Серед ідейних мотивів, які започаткувалися у першій половині XIX ст. та знайшли певне продовження у його другій половині стала ідея польського месіанства, чи то «культуртрегерства» на схід. Сучасні історики відмічають відхід польських авторів періоду позитивізму від неї⁹. Все ж такі позиції помітні у роботах польських дослідників історії Волині та України (М. Дубецького, К. Пуласького, Ф. Равіти-Гавронського). Прикладом може служити стаття М. Дубецького «Dwie chwylki z dziejów polskiej kolonizacji na Niżu (1638 i 1648 r.)». Положення цієї статті піддав критиці як непідтверджені історичним матеріалом польський історик В. Чермак¹⁰.

У працях польських дослідників Волині цього етапу можна виділити кілька проблемних груп: 1) вивчення історії населених пунктів регіону (дослідження Т. Стецького, Ю.-І. Крашевського, Я. Гіжицького, С. Кардашевича та ін.) 2) у їх працях розглядалися й проблеми соціального, економічного розвитку; 3) спеціалізовані генеалогічні дослідження, у першу чергу княжих родів Волині (у працях К. Стадницького, Ю. Вольфа). Дослідження шляхетських родин у роботах К. Пуласького; 4) важливим об'єктом досліджень польської історіографії стало Січневе 1863 – 1864 рр. повстання, праці про нього у цей період носили характер *ramiętników*. (Ф. Равіти-Гавронський, М. Дубецький); 5) дослідження релігійних процесів, які проходили на теренах Волині (Я. Гіжицький, Е. Ліковський, К. Ходиницький та ін.).

У підрозділі 2.3. «*Історіографія Волині в II Речі Посполитій (1918 – 1939 рр.)*» проаналізовано розвиток історичного вивчення Волині у Волинському воєводстві II Речі Посполитої.

Після подій 1917 – 1920 рр. умови розвитку процесу історичного вивчення Волині змінилися. Територія Волинської губернії була розділена між різними державами. Західна її частина відійшла до Польщі (II Річ Посполита), східна у складі УРСР – до Радянського Союзу. Такий поділ визначив специфіку дослідницького процесу вивчення історичного минулого волинського регіону у

приходов Волинской епархии, составил Н. Теодорович. – Т.2. – Почаев, 1890 // КН. – R.V. – Lwów, 1891. – S. 135.

⁹ *Historyografia Polska w dobie pozytywizmu (1865 – 1900). Kompendium dokumentacyjne.* / opracował zespół pod redakcją Ryszarda Przelaskowskiego. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968. – S. 14

¹⁰ Czermak W. Recenzje na: Dubiecki M. Dwie chwylki z dziejów polskiej kolonizacji na Niżu (1638 i 1648 r.) // *Przegląd powszechny*. – 1890. – sierpień – wrzesień. / W. Czermak. // *Kwartalnik Historyczny*. – R.V. – 1891. – S. 427 – 429.

1920 – 1930-х рр. У II Речі Посполитій історію Волині продовжили досліджувати польські науковці як ті, що проживали на території Волинського воєводства польської держави, так й історики із Варшави, Кракова, Львова, інших міст. Здобуття Польщею незалежності якісно змінило умови розвитку історичної науки, поставило перед вченими нові завдання. Актуальною проблемою було вироблення нової концепції вивчення та популяризації історичного минулого Польщі.

А. Грабський вважає, що польські історики тоді небагато зробили для переоцінки своїх поглядів на минуле Польщі¹¹. М. Серейський зазначив, що в поглядах на історію Речі Посполитої, продовжували дискутуватися давні погляди лише з дещо іншим політичним забарвленням. Представники народно-демократичної візії історії закликали переглянути бачення певних сторінок польського минулого. Так О. Гурка у 1934 р. виступив із ревізією поглядів Г. Сенкевича, зокрема пропонував переглянути оцінку образів князя Яреми Вишневецького та шляхтича Я.Скшетуського¹².

У тогочасному Волинському воєводстві були відсутні крупні наукові осередки університетського рівня, які могли б задавати тон у наукових дослідженнях. Головними організаторами наукового дослідження Волині стали Волинське товариство краєзнавче та опіки над пам'ятками старовини; музеї; Товариство Приятелів Наук у Луцьку; Кременецький ліцей; Волинський регіональний комітет «Польського Словника Біографічного»; Правління спілки польських учителів у Рівному. На їх діяльність впливав загальний стан історичних досліджень у тогочасній Польщі. Дослідники, які проживали у межах Волині, підтримували творчі стосунки із науковими установами Варшави, Кракова, Львова, Любліна, Вільно, інших міст II Речі Посполитої.

У діяльності згаданих творчих об'єднань можна виділити ряд напрямків, які пов'язані із історичним вивченням регіону. Один із них – пам'яткоохоронна робота, яка була пов'язана із дослідженням на основі натурних обстежень історичних об'єктів. Така робота проводилася працівниками Волинського

¹¹ Grabski A. Zarys historii historiografii polskiej. – Poznań: wydawnictwo Poznańskie, 2002. – S. 171.

¹² Górka O. «Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna / O. Górka. – Warszawa, 1934. – VI, 141 s.

товариства краєзнавчого та опіки над пам'ятками старовини. Помітною була діяльність «Комісії наукових досліджень східних земель». Її робота започаткувалася у 1934 р. і тривала до 1939 р. Дослідження «Комісії...» носили прикладний характер, вивчалися різні аспекти тогочасного становища Волинського та інших східних воєводств. Очевидно, вони мали послужити визначенню перспектив розвитку цього регіону II Речі Посполитої.

Важливим осередком історичного вивчення Волині стало місто Рівне, де активним організатором дослідницького процесу був голова Рівненського Правління спілки польських учителів Якуб Гоффман (1896 – 1964 рр.). Подією став вихід часопису «Rocznik Wołyński» у Рівному упродовж 1930 – 1939 рр., ініціатором видання та його редактором був Я. Гоффман. Загалом з'явилося 8 випусків цього часопису, дев'ятий планували видати у травні 1940 р. На сторінках «Rocznika...» переважали публікації на історичну тематику Волині від часів Київської Русі до XX ст.. Участь відомих польських дослідників із провідних наукових осередків забезпечила високий науковий рівень часопису. «Rocznik Wołyński» став важливим науковим органом, який за рівнем, публікованих на його сторінках матеріалів, не поступався кращим академічним виданням Польщі.

Важливим епізодом діяльності науковців Волині у 1930-х роках стала їх участь у підготовці статей до «Polskiego Słownika biograficznego». Волинський регіональний комітет для його підготовки постав у 1932 р. Своїм завданням його члени вважали збір матеріалів про тих діячів, які працювали на теренах колишніх Волинської, Подільської, Київської та Херсонської губерній. Члени комітету намагалися зібрати відомості про усіх діячів без огляду на національність, віросповідання та сферу діяльності.

Важливою ініціативою волинської інтелігенції у 1930-х рр. стало заснування Волинського Інституту Наукового при Кременецькому ліцеї, який планував займатися координацією досліджень Волині та видавничою діяльністю.

Отже, можемо констатувати широкий спектр зацікавленості польських істориків XIX – п.п. XX ст. подіями минулого Волині та інших українських

регіонів. Ними створено значний масив праць з історичного минулого Волині, видрукувано важливий документальний матеріал із історії Волині, що створило основу для здійснення спеціалізованих ґрунтовних праць про минуле волинського регіону. На основі аналізу наукового доробку польських авторів виділено три етапи розвитку цього дослідницького процесу: 1) перша половина XIX ст. – період романтизму; 2) друга половина XIX – початок XX ст. – позитивістська та неоромантична історіографія; 3) розвиток історичних студій Волині в умовах відродженої польської держави упродовж 1920 – 1939 рр. у традиціях постпозитивістської історіографії з елементами неоромантизму.

Розділ 3. «Соціально-економічний розвиток Волині у польській історіографії 1800 – 1939 рр.» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. – *«Історія волинських населених пунктів у працях польських авторів 1800 – 1939 рр.»* – проаналізовані дослідження, у яких вивчалася історія населених пунктів волинського регіону. З–поміж досліджень про історію конкретних населених пунктів Волині одною з перших з’явилася двохтомна праця Т. Свенцького «Opis starożytnej Polski». Матеріали, які опубліковані на її сторінках, охоплюють усі історичні регіони польської держави. Відомості про міста і села Волині містяться у другому томі (s. 44 – 66). Монографія відображає стан вивчення минулого цих населених пунктів на початку XIX ст. Разом із тим вона дала імпульс подальшому вивченню історії місцевостей Речі Посполитої.

Продовженням таких досліджень стала праця М. Балінського й Т. Ліпінського «Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana», яка вийшла друком у 40-х роках XIX ст. і є важливим внеском у вивчення минулого Київщини, Волині, Поділля. Історично-статистичні описи українських земель по воєводствах (Київське, Волинське, Подільське, Руське) містяться у другому томі. Матеріали про населені пункти Волинських земель, так само як і інших, не є завершеними нарисами про їх минуле. Скоріше це фрагменти із джерел, які відображають певні моменти

історії. Разом із іншими джерелами вони можуть послужитись для підготовки ґрунтовних дослідницьких творів про місцевості Волині та регіони України.

Нові тенденції в дослідженнях міст і сіл волинського регіону – на основі безпосередніх обстежень та вивчення місцевих родових архівів й приватних бібліотек – започатковані в працях Ю.-І. Крашевського та О. Пшездзецького. Книга Ю.-І. Крашевського «*Wspomnienia Wołynia, Polesia, i Litwy*», перше видання якої вийшло у 1840 р.¹³. Після того вона кілька разів перевидавалася, у тому числі й за межами Польщі, у Парижі¹⁴. Паризьке видання вийшло меншим за обсягом (у ньому немає найбільш цікавих, на нашу думку, історичних нарисів про Слауту, Межиріч Корецький, Олику, Луцьк, Остріг).

Одним із перших наукових досліджень О. Пшездзецького був твір «*Podole, Wołyń, Ukraina. Obraz miejsc i czasów*»¹⁵. Ця праця написана в результаті поїздок Волинською та Подільською губерніями, обстеження приватних та церковних/костельних архівосховищ. Разом із тим вона не є описом певної подорожі, це зібрання нарисів, кожен з яких має самостійний характер. Їх об'єднує суцільний задум – розповідь про минулі часи на основі архівних матеріалів, літописних свідчень, опис місцевостей та пам'яток архітектури й мистецтва.

Найбільш помітним у вивченні історії населених пунктів Волині серед польських дослідників другої половини XIX ст. є доробок волинського шляхтича Т. Стецького. Основною його працею стала трьохтомна «*Wołyń pód względem statystycznym, historycznym i archeologicznym*»¹⁶, третій том має назву «*Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki*»¹⁷. У цьому ж руслі помітним є доробок Ю. Карвіцького-Дуніна, Я. Гіжицького. Їх праці мають описовий характер, містять інформацію про стан населених пунктів у XIX ст. із певними екскурсами в їх минуле.

Важливим виданням, яке сприяло вивченню і популяризації історії міст і сіл польської держави у XIX ст. став енциклопедичний «*Słownik geograficzny*

¹³ Kraszewski J.-I. *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*. – Wilno, 1840. – T.1. – 231 s.; T.2. – 204 s.

¹⁴ Kraszewski J.-I. *Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy*. – Paryż, [b.r.]. – 144 s.

¹⁵ Przezdziecki A. *Podole, Wołyń, Ukraina. Obraz miejsc i czasów*. – Wilno, 1841. – T.1. – VI, 212, [2] s.; T. 2. – 157, [1] s.

¹⁶ Stecki T. *Wołyń pód względem statystycznym, historycznym i archeologicznym*. – T.1. – Lwów, 1864. – XII, 387 s.; T.2. – Lwów, 1871. – VI, 473 s.

¹⁷ Stecki T. *Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki*. – Kraków, 1888. – S. IV, 347 s.

Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», який видавався упродовж 1880 – 1902 рр. за ініціативою Ф. Сулімерського та В. Валєвського. Найбільшу кількість статей про населені пункти Волині написав Ю. Кшивіцький. Над нарисами працювало й чимало обивателів Волинської губернії. «Słownik...» можна розглядати як підсумок дослідження польською історіографією XIX ст. історії населених пунктів Речі Посполитої. Поруч із тим це є помітним внеском у подальше вивчення/популяризацію минулого волинського краю.

Низка публікацій про історію волинських міст і сіл з'явилася в умовах Волинського воєводства у 1920 – 1930 – х рр. Авторами їх були як дослідники, які проживали на теренах Волинського воєводства (А. Войнич, Я. Гоффман), так і з інших регіонів польської держави (М. Орлович). Праці, які з'явилися у цей час, носять практичний характер і спрямовані на популяризацію регіону як об'єкту туристично-екскурсійної діяльності.

У підрозділі 3.2. *«Проблеми економічного розвитку волинського регіону у працях польських дослідників 1800 – 1939 рр.»* розглянуті дослідження польськими авторами економічного розвитку регіону. Ці проблеми піднімаються в усіх історичних описах населених пунктів Волині. Їх автори звертають увагу на природні багатства краю, які дозволяють досягти високого рівня господарювання. У монографії Т. Свенцького зазначається, що волинська земля багата лісовими ресурсами, славиться урожаями збіжжя, які мають великий попит на ринках Гданська¹⁸.

Оригінальні думки про економічний розвиток Волині на початку XIX ст. висловлені у статті Л. Денбіцького «Tadeusz Czacki i szkoła Krzemieniecka»¹⁹. Він зауважив, що в історії польської цивілізації були моменти, коли не Варшава і не Краків, а русько-литовські землі були осередками цивілізаційного життя. Особливо це стосується періоду на зламі XVIII – XIX ст.ст., коли суспільний поступ йшов не із заходу на схід, а у зворотному напрямку. Про значні природні багатства волинської землі писав і Т. Стецький у першому томі праці «Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym». Причиною того, що

¹⁸ Święcki T. Opis starożytnej Polski. – T.2. – Warszawa, 1816. – S. 44 – 45.

¹⁹ Dębicki L. Tadeusz Czacki i szkoła Krzemieniecka. // Biblioteka Warszawska. – 1885. – T. I. – S. 67 – 86.

вони не використовуються належним чином, він вважав непрофесійність жителів, які не можуть належним чином скористатися із дарів цієї землі.

У польській історіографії є група праць, які спеціально присвячені дослідженню економічних процесів, проблем землеволодіння на території Волині. Важливе значення у цьому плані мала публікація корпусу документальних матеріалів – VIII тому видання «Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym», який вийшов як XIX том серії «Zróżdła dziejowe». Він був підготовлений О. Яблоновським. Матеріали тому відображають поземельні стосунки, характер господарювання, адміністративний механізм на волинських землях.

Таке джерельне видання сприяло появі розвідок про господарський розвиток Волині у той час. З-поміж них становить інтерес стаття «Wołyń i Podole w drugiej połowie XVI wieku»²⁰, автор якої зазначений криптонімом «R.». Автор відмітив, що Волинь і Поділля були дуже важливі регіони у складі тогочасної Речі Посполитої. На основі статистичних даних він здійснив порівняльний аналіз господарського розвитку Волинського та Подільського воєводств із етнічно польськими регіонами та зробив висновок, що Волинське воєводство за своїм економічним розвитком у XVI ст. займало середнє місце з-поміж інших частин польської держави.

У другій половині XIX ст. з'явилися праці (Й. Бартошевича, Ф. Равіти-Гавронського), які були підготовлені із метою показати глибокі економічні корені польської людності у регіонах України. Низка досліджень з історії господарського розвитку була виконана у Волинському воєводстві в умовах II Речі Посполитої, вони велися в рамках діяльності «Комісії наукового вивчення східних земель» і мали прикладний характер.

У підрозділі 3.3. *"Соціальна структура волинського суспільства у дзеркалі польської історіографії 1800 – 1939 рр."* проаналізовані праці про суспільні верстви волинського соціуму: княжі родини, шляхетство, селянство. Чільне місце серед цих праць займають дослідження присвячені княжим родам.

²⁰ R. Wołyń i Podole w drugiej połowie XVI wieku // Przewodnik Naukowy i Literacki. – 1891. – R. 19. – N 2. – S. 163 – 172; N. 3. – S. 252 – 260; N. 4. – S. 342 – 352.

Увагу польських істориків привертали різні аспекти, пов'язані із долею українських (руських) можновладців, – їх генеалогічне коріння, формування комплексу маєтностей, господарювання, участь в політичних та релігійних процесах на українських землях Речі Посполитої. Становище та діяльність княжих родин Волині висвітлювалися у працях спеціально їм присвяченим, у дослідженнях з проблем минулого Речі Посполитої та українських земель.

Першим із польських істориків XIX ст., хто спеціально вивчав історію волинських княжих родів Великого Князівства Литовського, був К. Стадницький. Його праці присвячені родоводу Гедеміновичів²¹. Значний доробок у вивченні князівських династій Волині має Ю. Вольфф. Він першим здійснив критичний аналіз родовідних легенд, виділив кілька груп княжих родів, відділив справжніх князів від тих, які пізніше приписали собі цей титул²². На думку польських істориків, Волинь із точки зору адміністративної займала окреме становище в складі Великого Князівства Литовського, найдовше зберігала свої первісні характерні риси. Причину цього вбачали у тому, що у XVI ст. Волинь становила єдине велике гніздо можновладства, яке творили саме місцеві князі²³. Ю. Бартошевич навіть називає Волинь «вітчиною князів»²⁴. Вони зберігали вірність культурним та релігійним традиціям своїх предків і були основою для збереження самобутності українських земель у складі Речі Посполитої.

Одною із проблем, до якої зверталися польські вчені, було віросповідання волинських княжих родів. Наголошується, що у XV – XVI ст. усі княжі роди Волині були православними. У другій половині XVI ст. починається перехід їх у католицизм. Процес цей відбувався без державного примусу, через систему освіти і виховання. Західна культура, базована на католицизмі, виявилася більш привабливою для тогочасного покоління княжих родин.

²¹ Stadnicki K. Synowie Gedymina / K. Stadnicki. – Lwów, 1853. – Т. II. Lubart xiąże Wołyński. – [4], 269, XXXI s.

²² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. – Kraków, 1895. – 698 s.

²³ Krzywicki J. Wołyń / J. Krzywicki. // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Т. XII. – Warszawa, 1893. – S. 915 – 935.

²⁴ Bartoszewicz J. Książ i księża / J. Bartoszewicz. – Kraków: nakładem redakcji «Szkiców społecznych i literackich», 1876. – 42 s.

Польські історики найбільше уваги приділяли таким волинським князівським родинам як Острозькі, Чарторийські, Вишневецькі, Сангушки, Корецькі. Гольшанські, Любомирські.

Польські вчені зверталися й до вивчення економічного становища та місця в суспільстві волинської шляхти та селянства. Увага до суспільної ролі шляхти була спровокована державною катастрофою Речі Посполитої внаслідок її поділів наприкінці XVIII ст. Проблеми шляхетського стану розглядалися у працях істориків ліберального напрямку С. Сташиця, Б. Лімановського, О. Вротновського та інших. У дусі романтичної історіографії згадані історики саме шляхту вважали «політичним народом», як основну силу в боротьбі за відродження Польщі.

Спеціальні дослідження, присвячені шляхетським родам Волині з'явилися у другій половині XIX ст. Це були генеалогічні розвідки, які намагалися охопити або найбільші сімейства, або загал польської шляхти, яка населяла українські терени. Вивчення громадського та культурного життя волинської шляхти знаходимо у працях Ю. Ролле. Сімейні та побутові традиції волинської шляхти дослідив О. Яблоновський у розвідці «*Stosunki rodzinne na Wołyńiu*»²⁵. Історик підкреслив, що політична своєрідність Волині ґрунтувалася не лише на князівських родинах, але в цьому є заслуга й шляхти, яка дотримувалася руських звичаїв, православного віросповідання, мала своє право, зафіксоване у I та II Литовських Статутах, творила власні урядові структури.

Помітне місце серед дослідників генеалогії шляхетських родів Волині та Поділля займає К. Пуласький. Головною його працею стала «*Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołyńia i Ukrainy*», яка містить нариси про 150 родин, які жили у різні епохи, починаючи від XV ст., на теренах Руського, Белзького, Волинського, Подільського, Брацлавського, Київського, Чернігівського воєводств.

Про історичні долі селянської верстви у польській історіографії маємо набагато менше досліджень. Як зазначив О. Яблоновський, це викликано у

²⁵ Jabłonowski A. *Stosunki rodzinne na Wołyńiu na przełomie XVI-go i XVII-go wieku* / A. Jabłonowski. // *Przegląd Historyczny*. – 1910. – T. XI. – S. 198 – 203; T. XII. – S. 210 – 215; 1911. – T. XII. – S. 84 – 88, 325 – 333; 1911. – T. XIII. – S. 57 – 66, 347 – 361.

першу чергу недостатньою кількістю джерел²⁶. Все ж селянська проблема постала в сфері зацікавлень польських істориків на початку XIX ст. Свідчення про матеріальний та моральний стан волинського селянства у першій половині XIX ст. знаходимо у мемуарах Є. Фелінської. Окремий розділ другого тому її спогадів присвячений роздумам над становищем селянства у першій половині XIX ст.²⁷. Авторка з симпатією описує матеріальний стан волинського селянина, який відрізняється працьовитістю, господарністю, здоровим глуздом, він створив свій достаток власною працею. Матеріальний рівень селян вона вважає достатнім, за її висловом селянин «має хліба вдосталь і до хліба». Є. Фелінська задумалася над проблемою, чому книжна освіта і читання книжок не має популярності серед сільського люду. На її думку це пояснюється тим, що інтереси селянина починаються і закінчуються в межах свого села. Становище зміниться тоді, коли селянин отримає змогу переходити в інші соціальні стани. Селянин є вільним в основних потребах життя, може власними руками здолати усі труднощі, заробити достаток. У цьому, на її думку, є моральна вищість селян над шляхтою, яка відвикла від праці та незгод, і в середовищі якої зовнішній блиск заміняє внутрішні потреби.

Тема волинського селянства була близькою й для Ю.-І. Крашевського. Основою для художнього осмислення становища селян йому послужили реальні картини із життя волинських селян. У його повістях відображені погляди на «селянську проблему». Письменник-історик вважав, що селянам необхідно надавати землю для господарювання, але під опікою пана. Ю.-І. Крашевський виступав проти консерватизму своїх співвітчизників польських поміщиків у ставленні до селян. Все ж чіткої програми покращення становища селян він так і не виробив, у його думках багато суперечностей. Так у повісті «Золоте яблуко» він визнав заміну панщини на чинш прогресивною справою, але не можливою для виконання.

Таким чином, польськими істориками упродовж 1800 – 1939 рр. створено значну кількість праць з історії населених пунктів волинського регіону, у яких

²⁶ Jabłonowski A. Stosunki rodzinne na Wołyńiu ... // Przegląd Historyczny. – 1910. – Т. XII. – С. 210.

²⁷ [Felińska E]. Pamiętniki z życia Ewy Felińskiej. – Т.2. – Wilno: nakładem i drukiem J.Zawadzkiego, 1859. – С. 151 – 218.

відображено чимало різних проблем суспільно-політичного розвитку регіону. Помітним є також широкий спектр думок польських авторів про матеріальний рівень життя його мешканців.

Розділ 4. «Військово-політична історія Волині у висвітленні польських істориків 1800 – 1939 рр.» складається із двох підрозділів. У ньому проаналізовані праці, у яких висвітлені події політичного життя, визвольних змагань українського народу проти Речі Посполитої та польського народу проти Російської імперії.

У підрозділі 4.1. *«Оцінка польськими істориками українських визвольних змагань на Волині»* досліджено відображення військових подій визвольних змагань українського народу, які відбулися на теренах Волині. У польській історичній науці дослідженням військової проблематики приділяється багато уваги і створено значний масив праць, присвячених чи не всім помітним військовим сутичкам в історії польської держави. Досліджені й основні військово-політичні події, які відбувалися на території Волині. Серед них одною з найважливіших вважається Берестецька битва 1651 р. Висвітленню обставин, пов'язаних із її підготовкою, перебігом та наслідками присвятили свої розвідки багато польських дослідників XIX – XX ст. Окрім того у XIX ст. опубліковано ряд документальних матеріалів, діаріушів, мемуарів, інших наративних пам'яток джерельного характеру.

Наукові дослідження про Берестецьку битву з'явилися у XIX ст. З-поміж перших є стаття, автор якої підписався літерою "P..." у львівському часописі «Przyjaciół domowy»²⁸. Головною причиною визвольної війни він вважає гноблення магнатами українського народу, релігійні утиски та особисте бажання Б.Хмельницького помститися за кривди. Для автора характерний стриманий тон висвітлення подій, іноді відчувається симпатія і співчуття до козаків та українського народу. З-поміж інших досліджень відмітимо статтю Ю. Бартошевича «Bitwa pod Beresteczkiem»²⁹. Історик переповів перебіг

²⁸ P... Bitwa pod Beresteczkiem. // Przyjaciół domowy. – Lwów, 1854. – N. 25. – S. 197 – 198; N 26. – S. 205 – 207; N 27. – S. 213 – 214; N 28. – S. 221 – 222; N 29. – S. 234 – 235; N 30 – S. 239 – 241.

²⁹ Bartoszewicz J. Bitwa pod Beresteczkiem 28 – 30 czerwca 1651 r. / J. Bartoszewicz // Bartoszewicz J. Studia historyczne i literackie. Dzieła. – Kraków, 1881. – T.3. – S. 257–272;

Берестецької битви, починаючи від перебування польської армії у таборі під Сокалем до завершення бойових дій 30 червня. Окреме дослідження цій битві присвятив Л. Кубаля³⁰. Краківський історик С. Смолка порівнював значення Грюнвальдської битви 1410 р. із наслідками Берестецької. На його думку, обидві сутички були доленосними для поляків і проходили під гаслом «бути чи не бути». Порівняльному аналізу цих двох вирішальних для польської державності битв він присвятив брошуру «Grunwald i Beresteczko»³¹. Низка праць про Берестецьку битву з'явилася у міжвоєнний період розвитку польської історіографії. Помітною з-поміж них є дослідження М. Кукеля, який у праці «Zarys historii wojskowosci w Polsce» описав перебіг бойових дій. Більшість польських авторів вважає, що сутичка під Берестечком була найбільшою битвою, виграною поляками у XVII ст. Її наслідком стало усунення загрози нападу Москви і Семиграддя на Річ Посполиту. Беручи до уваги положення Білоцерківської угоди, вважається, що військова кампанія 1651 р. в очах польської спільноти, особливо прихильників «військової партії» була визнана поразкою, оскільки не вдалося повністю придушити козацьке повстання.

Серед військових кампаній середини XVII ст. важливе значення для долі Речі Посполитої, на думку польських істориків, займає битва під Чудновим в ході московсько – польської війни 1660 р. Згадки про неї є у всіх працях, де описується минуле цього міста та Київського воєводства. Ряд творів безпосередньо присвячені висвітленню перебігу Чуднівської кампанії 1660 р., деякі із них написані її учасниками. До таких можна віднести твори мемуарного характеру «Opis bitwy pod Cudnowem»³², «Diaryusz wojny z Szeremetem i Ceciurą Półkownikiem Perejasławskim, która odprawowała roku 1660»³³, «Wojna polsko-moskiewska pod Cudnowem pod wodzą Stanisława Potockiego i Jerzego

³⁰ Kubala L. Bitwa pod Beresteczkiem / L. Kubala. // Kubala L. Szkice historyczne. – Serya pierwsza. – Warszawa, 1901. – S. 239 – 310.

³¹ Smolka S. Grunwald i Beresteczko / S. Smolka. – Kraków, 1910. – 20 s.

³² Opis bitwy pod Cudnowem. Materiał do panowania Jana Kazimierza. Ekspedycja Jaśnie Wielmożnego JHPana Stanisława Potockiego, Hetmana Wielkiego Koronnego, jako też i Jaśnie Wielmożnego JHPana Jerzego Hrabiego na Wiśniczu Lubomirskiego przeciwko Szeremetowi Hetmanowi moskiewskiemu, która się odprawowała pod Cudnowem Anno 1660 // Przyjaciół ludu. – Leszno, 1845. – №№ 28, 29, 32, 35, 36, 37, 38, 40.

³³ Diaryusz wojny z Szeremetem i Ceciurą Półkownikiem Perejasławskim, która odprawowała roku 1660 // Grabowski A. Ojczyście wspominki w pismach do dziejów dawniej Polski. – T. 1. – Kraków, 1845. – S. 144 – 169.

Lubomirskiego w roku 1660»³⁴. Місце Чуднівської битви в історії польської державності середини XVII ст. досліджено у монографії В. Коховського «Historia panowania Jana Kazimierza»³⁵. Спеціально подіям Чуднівської кампанії присвячені дослідження А. Гнілко³⁶. Історики приділили увагу висвітленню обстановки напередодні Чуднівської кампанії, показали зовнішньополітичні труднощі, з якими зіткнулася Річ Посполита. Головними діючими силами у цій військовій кампанії однозначно визнаються московські та польські війська, вони були основними суб'єктами цих подій. Татарське військо, союзне полякам, мало свої інтереси у цій війні. В рядах польської армії зі своїм загоном бився і попередній гетьман Іван Виговський. Українське військо на чолі з гетьманом Юрієм Хмельницьким виступає як об'єкт у міждержавному конфлікті Московщини та Речі Посполитої і серйозної участі у бойових діях не взяло. Польські дослідники наголошують на важливості цих подій, зазначають, що тут, як і під Берестечком у 1651 р., вирішувалася доля Речі Посполитої.

У підрозділі 4.2. «Події визвольних змагань польського народу у відображенні польської історіографії 1800 – 1939 рр.» проаналізовані праці, які присвячені дослідженням визвольних змагань польського народу в умовах Російської імперії, зокрема тих подій, котрі проходили на Волині. З-поміж них виділяються три найважливіші. Першою – російсько-польська війна 1792 р. та повстання Т. Костюшко. Другою – Листопадове повстання проти царизму 1831 – 1832 рр. і третім виступом поляків проти російської залежності стало Січневе повстання 1863 – 1864 рр. У всіх випадках Волинь була важливим театром дій, які знайшли віддзеркалення у дослідницьких роботах та творах мемуарного характеру.

Важливе значення для розуміння подій російсько-польської війни 1792 р. мають спогади її учасників. Про події, які відбувалися на теренах Волині, розповідають «рамієтнику» волинського шляхтича С. Букара та військового діяча

³⁴ Wojna polsko-moskiewska pod Cudnowem za panowania króla Jana Kazimierza pod wodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego Lubomirskiego, marszałka koronnego w roku 1660./ tłumaczył oraz przypisami i przedmową zaopatrzył Antoni Hniłko. – Warszawa: główna księgarnia wojskowa, 1922. – 123, IV s.

³⁵ Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza / W. Kochowski. – T.2. – Poznań, 1859. – 314 s.

³⁶ Hniłko A. Wyprawa cudnowska w 1660 roku / A. Hniłko. – Warszawa, 1931. – 190 s.; Hniłko A. Bitwa pod Słobodyszczem (7.X.1660) / A. Hniłko. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. – T.1. – Zeszyt 2. – R. 1. – Warszawa, 1929. – S. 193 – 207.

Ю. Понятовського. Автори залишили важливі свідчення, які ми не завжди зустрінемо у документах та наукових монографіях. Вони подають погляд зсередини на ті важливі процеси. Волинським подіям російсько-польської війни присвячена стаття Б. Павловського³⁷. На його думку, причиною, яка прискорила оголошення Росією війни Польщі стало прийняття Конституції 3 Травня 1791 р. Розв'язанню війни сприяли й самі поляки. Діячі опозиції – К. Браніцький, Щ. Потоцький, С. Ржевуський – безпосередньо звернулися до російської цариці з проханням навести лад у Речі Посполитій. Волинь у цих політичних комбінаціях розглядалася як основний театр діянь, регіон виявився у центрі внутрішніх суперечок польських можновладців, тут пройшли головні військові дії кампанії 1792 р.

Наступним етапом боротьби польського народу стало повстання під проводом Тадеуша Костюшко. На теренах Волині активних військових дій не велося, через це історики небагато уваги приділили цій сторінці волинського минулого. Відмітимо лише статтю Я. Гоффман про участь населення Волині у ході цього повстання³⁸.

Антиросійські виступи польського народу у XIX ст., Листопадове повстання 1830 – 1831 рр. та Січневе 1863 – 1864 рр., були важливими об'єктами історичних досліджень багатьох авторів у XIX – початку XX ст. Твори мемуарного характеру про ці повстання були написані відразу ж по їх завершенні. Одним із перших свої спогади про волинські події 1831 р. написав К. Ружицький. Пізніше з'явилися мемуари волинського шляхтича М. Чайковського. Вони цікаві тим, що у них відображено ставлення українського селянства до Листопадового повстання. Ці проблеми зачіпаються у статті М. Чайковського «*Kilka słów o rusinach u roku 1831*». У ній автор висловив впевненість, що українські селяни і польська шляхта можуть разом боротися в одних лавах проти спільного ворога. Проблема лише у тому, щоб проголосити належні гасла, щоб залучити селян до боротьби. Все ж відомості, які містяться у мемуарах К.

³⁷ Pawłowski B. Wojna polsko – rosyjska w r. 1792 na Wołyniu. // RW. – T. V. – Równe, 1936. – S. 1 – 49.

³⁸ Hoffman J. Udział Wołynia w powstaniu Kościuszkowiem / J. Hoffman. // Rocznik Wołyński. – T. II. – Równe, 1931. – S. 67 – 85.

Ружицького, М. Чайковського та інших учасників повстання не дають підстав говорити про широку участь волинського селянства у повстанських діях 1831 р.

Заслужують на увагу й мемуари інших учасників повстання (Ю. Дверницького, Ф. Вротновського) та дослідницькі праці польських авторів про ці події (Б. Павловського, Я. Гоффмана, С. Пшевальського та інших).

Найбільш активним дослідником волинських подій Січневого повстання був Ф. Равіта – Гавронський. Головним його дослідженням про виступи поляків на українських теренах стала двохтомна монографія "Rók 1863 na Rusi". У першому томі він висвітлив події в Червоної Русі, а другий присвятив Київщині, Поділля та Волині³⁹. У праці відчувається його вороже ставлення до селян, яких він повсюдно називає темною, варварською масою люду, які відчували ненависть до поляків. Тут подано зовсім інший погляд на селянство та його участь у польських змаганнях ніж той, який був характерним для повстанців 1831 р.

Таким чином, польські історики створили низку досліджень з проблем польсько-українських, польсько-російських збройних протистоянь, які відбувалися на теренах Волинських земель. Процес вивчення цих подій проходив однакові стадії. На перших порах з'являлися мемуарні твори написані учасниками. Вони ставали доступними для широкого кола польських читачів у XIX ст., після їх публікації на сторінках часописів. Ці матеріали ставали основою для пізніших науково-дослідницьких праць, поруч із цим розширювалася й джерельна база для появи таких праць.

Найбільшу увагу дослідники приділили Берестецькій битві 1651 р., Чуднівській військовій кампанії 1660 р. Польські історики наголошували на доленосному значенні цих подій для державності Речі Посполитої.

У зображенні подій XIX ст. помітною є традиція розглядати Волинь як регіон для «експорту» збройної боротьби із території польських земель. Це проявилось у виправах на Волинь майора Люберадзького у 1794 р., генерала Ю.

³⁹ Rawita-Gawroński Fr. Rók 1863 na Rusi: Ukraina, Wołyń, Podole / Fr. Rawita-Gawroński. – T. 2. – Lwów, 1903. – 360 s.

Дверницького у 1831 р., завданням яких було підняти на боротьбу за польську державність населення волинського регіону.

Важливою проблемою для подальших досліджень, у зв'язку із цим вбачається ставлення місцевого населення, зокрема селянства, до цих подій. Головною опорою для повстанських дій варшавське керівництво повстань вбачало місцеву шляхту. Однак певні сподівання покладалися і на селянську верству. Це помітно під час повстання Т. Костюшка і особливо в часи Листопадового повстання, коли, як то видно із свідчень М.Чайковського, селяни не лише співчували повстанцям, але й намагалися взяти участь у збройному виступі. Інша картина спостерігається в часи Січневого виступу 1863 р., коли селяни залишилися або байдужими, або навіть вороже були налаштовані до виступів шляхти. У будь-якому разі так виглядає у висвітленні Ф. Равіти-Гавронського, для праць якого характерний недоброзичливий погляд на українське населення.

Аналіз творів польських істориків засвідчує різні підходи до трактування причин та наслідків цих збройних виступів, як українсько-польського протистояння, так і антиросійських виступів у XIX ст. У частині праць ми знаходимо розуміння соціальних, політичних, духовних причин антипольських виступів українського населення у XVII та XVIII ст., а у інших – поверхові звинувачення у зраді державних інтересів та порушенні спокою у Речі Посполитій.

Розділ 5. «Трактування польськими дослідниками 1800 – 1939 рр. культурно-освітнього та релігійного життя Волині» складається із двох підрозділів. У ньому проаналізовані дослідження польськими істориками проблем культурно – освітнього розвитку Волині та релігійних стосунків у регіоні.

У підрозділі 5.1. *«Внесок польських дослідників 1800 – 1939 рр. у вивчення релігійних стосунків на Волині»* розглянуті праці польських дослідників, які висвітлюють проблеми релігійних стосунків на теренах Волині. Релігійні питання зачіпалися у монографіях, присвячених минулому населених пунктів

Волині, у працях Т. Свенцького, М. Балінського й Т. Ліпінського, Т. Стецького. Поява спеціальних досліджень, присвячених релігійним стосункам на Волині, припадає на другу половину XIX ст. Першими стали розвідки Ю. Бартошевича. Важливим у цьому плані є доробок Е. Ліковського. Кілька монографій цього автора присвячені історії уніатської церкви на українських землях, у яких головну увагу автор приділив волинському регіону як головному осередку руської церкви та унії у Речі Посполитій⁴⁰. На сторінках його монографій є чимало матеріалу, який віддзеркалює стан церковних стосунків на Волині. Звертає увагу те, що автор вживає на сторінках своїх праць термін «український народ» та як синонім «руський народ» і відрізняє його від російського. Знаходимо у нього й нарікання на адресу польського уряду, який недостатньо уваги приділяв зміцненню уніатської церкви. Автор висловлює думку, що якби уряд поставив руське духовенство у правовому і матеріальному відношенні на рівні із латинським, то Річ Посполита зберегла б не лише унію але й себе як державу⁴¹.

До проблеми церковної унії звертався й А. Прохаска. У розвідці «*Z dziejów unii brzeskiej*»⁴² він дослідив роль Волині, Львівщини та Перемишльщини в укладанні Берестейської унії. У названій статті він змалював важкий стан, у якому перебувала православна церква на українських теренах, наголосив, що Річ Посполита сумлінно виконувала роль передмурівка християнства у Європі. Свій погляд на проблему Берестейської унії запропонував К. Левицький. У брошурі «*Geneza idei unji Brzeskiej*» він дослідив процес розвитку ідеї церковної унії православної церкви із римо-католицькою.

Польські автори переважно зважали на релігійну сторону проблеми унії, на маргінесах полишалася політична її сторона, зокрема ставлення польських королів до релігійних стосунків у Речі Посполитій. Ставлення Зигмунта Августа до православної церкви у 1544 – 1572 рр. дослідив К. Ходиницький у статті «*Geneza równouprawienia schyzmatyków w Wielkim Ks. Litewskim. Stosunek*

⁴⁰ Likowski E. Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku. – Wyd. 2 – Warszawa – Kraków, 1906. – Cz. 1. – S. 125.

⁴¹ Likowski E. Dzieje Kościoła Unickiego... – Cz. 2. – S. 259.

⁴² Prochaska A. Z dziejów unji brzeskiej. // KH. – 1896. – R. X. – S. 522 – 577.

Zygmunta Augusta do wyznania grecko-wschódniego». Помітним дослідником історії церкви католицької та православної в середньовічній Речі Посполитій наприкінці XIX – початку XX ст. був Я. Фіялек. Його праці про середньовічні єпископства східної церкви на теренах Русі й Литви до середини XIV ст., виконані на основі архівних першоджерел грецького походження.

У підрозділі 5.2. *«Культурно-освітнє середовище на Волині у працях польських авторів 1800 – 1939 рр.»* проаналізовані дослідження, присвячені вивченню освітніх процесів на Волині. За колом проблем, що висвітлюються на їх сторінках, дані праці можна розділити на дві групи. До першої варто віднести ті, у яких досліджуються функціонування початкових навчальних закладів у регіоні, переважно при католицьких та базиліанських монастирях і меншою мірою світських. До другої – ті, де досліджується історія Волинської гімназії/ліцею. Такі роботи як першої, так і другої групи почали з'являтися іще у першій половині XIX ст., поруч із ними постала й низка мемуарних публікацій випускників навчальних закладів, на сторінках яких висвітлено чимало подробиць організації навчально-виховного процесу, наведені характеристики викладачам.

Помітним дослідником освітніх процесів у п. п. XIX ст. був Ю. Лукашевич. Найбільшою його працею стала чотирьохтомна монографія *«Historya szkół w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794»*. Відомості про навчальні заклади на Волині містяться у четвертому її томі. Низку розвідок про історію навчальних закладів при чернечих орденах Волині опублікував і Я. Гіжицький.

Важливою групою праць, які висвітлюють розвиток освітніх процесів на Волині є мемуарні твори: А. Анджейовського, В. Борейка, К. Міцовського, Ю. Джевецького та інших. Частина з них стосується Кременецької гімназії та ліцею, деякі віддзеркалюють освітньо-виховні традиції у інших навчальних закладах регіону.

Одною з перших праць, присвячених історії Кременецької гімназії є монографія А. Осінського *«O życiu i pismach Tadeusza Czackiego»*. Цікавим

дослідженням історії Кременецької гімназії є стаття Л. Денбіцького⁴³. Вона присвячена першим рокам існування Кременецької гімназії, власне до 1813 р. Дослідження про фінансовий бік функціонування Кременецької гімназії/ліцею здійснив Я. Добжанський⁴⁴. Автор представив широку картину жертвності волинської спільноти на справи освіти упродовж 1795 – 1832 рр. Праця М. Балінського «Jan Śniadecki i Tadeusz Czacki» має джерельний характер. Він видрукував листування Я. Снядецького і Т. Чацького, прокоментував дискусії між ними, в центрі уваги яких була доля Волинської гімназії. Одним із найбільш цілісних досліджень історії Кременецької гімназії є монографія М. Ролле «Ateny Wołyńskie». Актуальними залишаються дослідження культурно-освітніх процесів на Волині й історії Волинської гімназії/ліцею, які здійснила М. Данілевичова.

Польські науковці трактують гімназію як польський навчальний заклад, акцентують на новаціях у організації навчального процесу, запроваджених Т. Чацьким, які були спрямовані на майбутню трансформацію гімназії на університет.

Отже, польські дослідники приділили значну увагу вивченню релігійно-духовних та культурно-освітніх процесів на теренах волинського регіону. З релігійних проблем польських авторів переважно приваблювала тема укладення унії православної та римо-католицької церков, серед освітніх – головну увагу звернули вивченню історії Кременецької гімназії/ліцею.

У **Висновках** дисертаційної роботи підведені підсумки проведеного дослідження, узагальнені теоретично-методологічні підходи й положення дисертації. Основними з них є такі:

1. Внаслідок здійсненого аналізу праць польських істориків, присвячених історії Волині, **з'ясовано**, що упродовж 1800 – 1939 рр. можна констатувати широкий спектр зацікавленості польських істориків подіями минулого Волині. Дослідження положень цих праць є актуальним і важливим для розуміння історичного розвитку як волинського регіону, так і України.

⁴³ Dębicki L. Tadeusz Czacki i szkoła Krzemieniecka / L. Dębicki // Biblioteka Warszawska. – 1885. – Т. I. – С. 67 – 86.

⁴⁴ Dobrzański J. Z dziejów ofiarności na cele oświaty na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w latach 1795 – 1832. // Nauka Polska. – Warszawa: Pałac Staszica, 1932. – Т. XIV. – С. 122 – 144.

2. **Визначено**, що у розвитку історичних досліджень волинського регіону польськими авторами упродовж 1800 – 1939 рр. простежуються три етапи цього дослідницького процесу: 1) перша половина XIX ст. – період романтизму; 2) друга половина XIX – початок XX ст. – позитивістська та неоромантична історіографія; 3) розвиток історичних студій Волині в умовах відродженої польської держави упродовж 1920 – 1939 рр. у традиціях постпозитивістської історіографії з елементами неоромантизму.

3. **Досліджено**, що у першій половині XIX ст. польськими авторами у дусі романтичної історіографії підготовлено ряд досліджень, у яких поруч із загальнопольськими проблемами історичного минулого, віддзеркалені і сторінки історії Волині. У другій половині XIX ст., дослідження стають більш спеціалізованими, виконані на ґрунтовнішій джерельній базі, були важливим кроком уперед у вивченні минулого волинського регіону. Разом із тим, у другій половині помітним є зменшення досліджень давньої історії слов'янства на теренах Волині та зменшення інтересу до селянської проблематики.

Дослідницькі традиції вивчення минулого волинського регіону знайшли продовження у працях істориків у 20 – 30-х рр. XX ст. Польські історики намагалися переглянути завдання історичної науки, виробити нову синтезу польського минулого. У цей період історична творчість проводилася добре підготовленими фаховими істориками, які виконували свої дослідження на рівні тогочасних стандартів європейської історичної науки, у дусі постпозитивізму з елементами неоромантизму.

4. **Встановлено**, що упродовж XIX ст. польськими науковцями було опубліковано значну кількість джерельного матеріалу з минулого Речі Посполитої, значна частина документів стосувалася Волині. Це було зроблено у багатотомних виданнях як то «Zbior pamiątek historycznych o dawniej Polsce z rękopismów...», «Zródła do dziejów polskich», «Zródła dziejowe», «Volumina Legum», «Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie». Розширення джерельної бази дало змогу підготувати нові ґрунтовні дослідження із різних проблем історичного минулого Волині.

5. Визначено, що у працях польських істориків як першої так і другої половини ХІХ ст. ми не зустрічаємо зловорожого ставлення до української народності. У багатьох дослідженнях із історії ХVІ та ХVІІ ст. ст. вказувалося, що важливою причиною державного занепаду Речі Посполитої стала невирішеність української/козацької проблеми.

6. Встановлено, що у дослідженнях польських науковців наявний широкий спектр тлумачень історичної долі Волині. Деякі із них спеціально задавалися завданням доказати «польськість» регіону, пропагували ідеї польського «культуртрегерства» на схід. Все ж у переважній більшості досліджень наголошувалося на самотності і своєрідності історії регіону, його несхожості ні з Польщею, ні з Литвою.

7. Простеживши наукові контакти провідних польських та українських істориків у дослідженні минулого регіону, **констатовано**, що польська та українська історіографії розвивалися в тісному контакті. Українські історики стежили за науковими працями з проблем історії нашої вітчизни, на сторінках української наукової періодики друкували свої рецензії з аналізом поглядів польських істориків на проблеми української історії. Це помітно на прикладі провідних істориків – В. Антоновича, М. Грушевського, І. Франка, І. Крип'якевича. У свою чергу польським історикам були відомі наукові дослідження українських істориків, їх погляди на минуле Речі Посполитої, особливо тих сторінок, котрі пов'язані спільними подіями з українською народністю.

8. Встановлено, що польські дослідники приділяли значну увагу вивченню релігійно-духовних та культурно-освітніх процесів на теренах волинського регіону. З релігійних проблем польських авторів переважно приваблювала тема укладення унії православної та римо-католицької церков. До неї так чи інакше зверталися усі дослідники, котрі вивчали релігійні процеси у Речі Посполитій. Польські автори зазначають, що головним театром розвитку унійних процесів була Волинь, що знайшло вираження у діяльності князя К. Острозького, єпископів І. Потія, К. Терлецького. Більшість істориків тлумачать

ці процеси із політичних міркувань польського суспільства, наголошується, що унія завдала польським державним інтересам більше шкоди ніж користі, не принесла вона сподіваних переваг й українському суспільству.

9. Розкрито, що у польській історіографії є важливі дослідження з історії православної церкви на західноукраїнських землях, у яких Волинь визнається одним з головних осередків церковного життя. Це дослідження Я. Фіялека, де відображені історичні долі єпископств Галицької митрополії упродовж XIV – XVI ст. **Констатовано** відсутність ворожості і неповаги до православного віросповідання у цих творах, хоча усі дослідники без винятку звертають увагу на кризу, яку у XVI ст. переживала православна церква. У працях із цієї проблематики помітною є антиросійська налаштованість авторів та обвинувачення на адресу константинопольських патріархів, діяльність яких не сприяла розвитку православної церкви на теренах Південно-Західної Русі.

10. Виявлено, що з-поміж досліджень освітньо-культурних процесів переважають праці, котрі присвячені історії становлення та розвитку Кременецької гімназії/ліцею та особі її засновника Тадеуша Чацького. Цей заклад трактується як польський, наголошується, що в тяжких умовах втрати державності він чимало зробив для збереження польської ідентичності в умовах Російської імперії.

Підсумовано, що в сучасних умовах глобалізації, вивчення потенціалу України, її конкретних регіонів об'єктивно зміцнює роль нашої держави у процесах європейської інтеграції та на світовій арені. Вагоме значення тут матиме і вивчення уявлень інших народів про наше минуле. Розбудовуючи нову Україну, ми повинні знати про досягнення і помилки, допущені національними лідерами у минулі віки. Важливим вбачається думка не лише вітчизняних науковців, але й сусідніх народів, у першу чергу польського.

ЗМІСТ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ У ТА ПУБЛІКАЦІЯХ:

I. Монографія:

1. Ярмошик І. Польська історіографія 1800 – 1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині / І. Ярмошик. – Житомир: Волинь, 2010. – 512 с.

Рецензії:

Міщук С. Волинь у дослідженнях польських науковців (1800 – 1939 р). Рецензія на: Ярмошик І. Польська історіографія 1800 – 1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині. – Житомир: Волинь, 2010. – 512 с. / С. Міщук. // Волинські історичні записки / Житомирський державний університет імені Івана Франка МОН України. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – Випуск 5. – С. 287 – 289.

Сушко О.О. Рецензія на монографію: Ярмошик І. І. Польська історіографія 1800 – 1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині. – Житомир: Волинь, 2010. – 512 с. / О. Сушко. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – Київ: ВІР УАН, 2011. – Вип. 43. – С. 717 – 719.

II. Статті у наукових фахових виданнях:

2. Ярмошик І. Історичні праці Тадеуша Чацького в контексті польської історіографії Волині XIX століття / І. Ярмошик. // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія / Одеський національний політехнічний університет МОН України. – Одеса: Астропринт, 2008. – Випуск 14. – С. 219 – 228.

3. Ярмошик І. Сторінки історії Кременецької гімназії у висвітленні професора Варшавського університету Теодора Вежбовського / І. Ярмошик. // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія / Одеський національний політехнічний університет МОН України. – Одеса: Астропринт, 2009. – Випуск 16. – С. 265 – 275.

4. Ярмошик І. Події Волинської історії у висвітленні польського мемуариста Яна Дуклана Охотського (кінець ХУІІІ – початок ХІХ ст.) / І. Ярмошик. // Часопис Української Історії / Київський національний університет

імені Тараса Шевченка, ТОВ видавництво «Книги – ХХІ».— Київ, 2009. – Випуск 14. – С.119 – 124.

5. Ярмошик І. Кароль Сенкевич як дослідник історії Волині та слов'янщини і культурно-просвітницький діяч першої половини ХІХ ст. / І. Ярмошик. // Часопис Української Історії / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ТОВ видавництво «Книги – ХХІ».— Київ, 2009. – Випуск 15. – С.130 – 136.

6. Ярмошик І. Волинські мотиви в історичних дослідженнях Юліана-Урсіна Немцевича / І. Ярмошик. // Історія. Філософія. Релігієзнавство / Житомирський державний університет імені Івана Франка МОН України. – Київ: «Антросвіт», 2009. – № 4. – С. 51 – 54.

7. Ярмошик І. Поняття України та Волині у польській історіографії ХІХ ст. / І. Ярмошик. // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 6. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Випуск 6: Ювілейний випуск до 175-річчя Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Київ: видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 232 – 239.

8. Ярмошик І. Історія Волині в дослідженнях польського історика Олександра Пшездзецького / І. Ярмошик. // Часопис Української Історії / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ТОВ видавництво «Книги – ХХІ». – Київ, 2010. – Випуск 17. – С.49 – 55.

9. Ярмошик І. Польська історична наука про військові події на Волині у середині ХVІІ ст. (на прикладі Чуднівської битви 1660 р) / І. Ярмошик. // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані» / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара МОН України, Об'єднання громадян «Центр соціально-політичних досліджень».– Дніпропетровськ: Видавництво «Грані», 2010. – № 1 (69). – С. 7 – 11.

10. Ярмошик І. Листопадове (1830 – 1831) та Січневе (1863) польські повстання проти царизму на сторінках часопису «Rocznik Wołyński» (1930-ті pp.) / І. Ярмошик. // Мандрівець / Національний університет «Києво-Могилянська

академія». – Тернопіль: видавництво «Мандрівець», 2010. – № 1 (85). – Січень – лютий. – С. 24 – 27.

11. Ярмошик І. Історико-етнографічні дослідження Волині та слов'янщини Зоріана Доленги-Ходаківського / І. Ярмошик. // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія / Одеський національний політехнічний університет МОН України. – Одеса: Астропринт, 2010. – Випуск 19. – С. 232 – 242.

12. Ярмошик І. Томаш Падурра – співець-романтик історії України та Волині / І. Ярмошик. // Література та культура Полісся / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя МОН України. – Випуск. 57: Регіональні економічні, релігійні, освітньо-наукові та культурно-мистецькі проблеми в загальноукраїнському контексті. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2010. – С. 49 – 57.

13. Ярмошик І. Історія населених пунктів Волині на сторінках «Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego» (друга половина XIX ст.) / І. Ярмошик. // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані» / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара МОН України, Об'єднання громадян «Центр соціально-політичних досліджень». – Дніпропетровськ: Видавництво «Грані», 2010. – № 3 (71). – С. 12 – 16.

14. Ярмошик І. Генеалогічні долі княжих родів Волині у дослідженнях польських істориків XIX ст. / І. Ярмошик. // Мандрівець / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Тернопіль: видавництво «Мандрівець», 2010. – № 3 (87). – С. 45 – 49.

15. Проблеми волинської історії у дослідженнях польського історика Міхала Балінського (1794 – 1864 pp) / І. Ярмошик. // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія історія, економіка, філософія. Випуск 15 / Київський національний лінгвістичний університет МОН України. – Київ: видавничий центр КНЛУ, 2009. – С. 225 – 231.

16. Ярмошик І. Волинезнавчі дослідження Яна Марека Гіжицького (1844 – 1915 pp) / І. Ярмошик. // Часопис Української Історії / Київський національний

університет імені Тараса Шевченка, ТОВ видавництво «Книги – XXI». – Київ, 2010. – Випуск 18. – С.94 – 99.

17. Ярмошик І. Головні напрямки історико-краєзнавчого вивчення Волині польськими науковцями у 1930-х роках. / І. Ярмошик. // Волинські історичні записки. Збірник наукових праць / Житомирський державний університет імені Івана Франка МОН України. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – Випуск 4. – С. 37 – 46.

18. Ярмошик І. Постать волинського князя Романа Сангушка у дзеркалі польської історіографії XIX ст. / І. Ярмошик. // Історія. Філософія. Релігієзнавство / Житомирський державний університет імені Івана Франка МОН України. – Київ: «Антропосвіт», 2010. – № 3 – 4. – С. 25 – 31.

19. Ярмошик І. Історико-краєзнавчі дослідження Якуба Гофмана (1896 – 1964 рр) та його педагогічно-організаційна діяльність у справі вивчення Волині у 1930-х роках. / І. Ярмошик. // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія / Одеський національний політехнічний університет МОН України. – Одеса: Астропринт, 2010. – Випуск 20. – С. 240 – 251.

20. Ярмошик І. Мемуари Юзефа Понятовського (1763 – 1813) та Северина Букара (1773 – 1853) про військові події на Волині наприкінці XVIII ст. / І. Ярмошик. // Часопис Української Історії / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ТОВ видавництво «Книги – XXI». – Київ, 2011. – Випуск 19. – С. 51 – 63.

21. Ярмошик І. Дослідження суспільного становища та історичної долі волинської шляхти польським істориком Казимежем Пулаським (1845 – 1926) / І. Ярмошик. // Волинські історичні записки. Збірник наукових праць / Житомирський державний університет імені Івана Франка МОН України. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – Випуск 5. – С. 189 – 194.

22. Ярмошик І. Участь волинських дослідників у підготовці матеріалів «Polskiego Słownika Biograficznego» у 1930-х роках / І. Ярмошик. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні

науки / Волинський національний університет імені Лесі Українки МОН України. – Луцьк: видавництво Волинського Національного університету, 2010. – № 22. – С. 89 – 94.

III. Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

23. Ярмошик І. Волинь у польській історіографії першої половини XIX століття / І. Ярмошик. // Українська полоністика. – Житомир: Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 18 – 26.

24. Ярмошик І. Польська мемуаристика першої половини XIX ст. про Волинь / І. Ярмошик. // Історія. Філософія. Релігієзнавство / Житомирський державний університет імені Івана Франка МОН України. – Київ: «Антросвіт», 2008. – № 2. – С. 72 – 75.

25. Ярмошик І. Мемуари польського шляхтича кінця XVIII – початку XIX століття Яна Дуклана Охотського як джерело до історії населених пунктів Волині / І. Ярмошик. // Проблеми Українського державотворення: історія і сучасність. Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Олега Ольжича та 90-річчю Української Народної Республіки. – Т. 1. – Житомир: М. Косенко, 2007. – С. 144 – 152.

26. Ярмошик І. Коліївщина у висвітленні польського мемуариста кінця XVIII – початку XIX століття Яна Дуклана Охотського / І. Ярмошик. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей. – Випуск 16. – Київ, 2007. – С. 286 – 290.

27. Ярмошик І. «Діаріуш» Філіпа Казимира Обуховича як історичне джерело для вивчення минулого України та Волині / І. Ярмошик. // Волинські історичні записки. Збірник наукових праць. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – Випуск 1. – С. 187 – 193.

28. Ярмошик І. Історія українського козацтва на сторінках «Encyklopedji Kresow» / І. Ярмошик. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей. – Випуск 17. – Київ, 2008. – С. 200 – 204.

29. Ярмошик І. Постать Остафія Дашкевича в польській історіографії XIX – XX ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей. – Випуск 18. – Київ, 2009. – С. 161 – 165.

30. Ярмошик І. Історія Житомира в контексті історіографічного процесу XIX століття / І. Ярмошик // Житомиру – 1125 [Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 1125 річчю заснування міста Житомира (6 – 8 жовтня 2009 р., м. Житомир)]. – Житомир: М. Косенко, 2009. – С. 3 – 13.

31. Ярмошик І. Історія міста Старокостянтинова в дослідженнях Яна Марека Гіжицького (1844 – 1925) / І. Ярмошик. // Болохівщина: осягнення історії. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої 800-літтю міста, 17 – 18 вересня 2009 р. Частина перша. – Старокостянтинів, 2009. – С. 96 – 101.

АНОТАЦІЯ

Ярмошик І. Польська історіографія 1800 – 1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Київський національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2011.

Дисертація присвячена вивченню тенденцій історичних досліджень волинського регіону у польській історіографії. На основі аналізу друкованих та архівних видань, вивчені етапи розвитку процесу наукового пізнання минулого Волині упродовж 1800 – 1939 рр. Висвітлені маловідомі сторінки життя, наукової, літературної діяльності польських вчених, які досліджували історію Волині. Автор відійшов від ідеологічних упереджень, проаналізував творчий доробок польських істориків, що дало можливість оцінити місце і значення їх діяльності в розвитку українсько-польських наукових відносин.

Констатовано, що у польській історіографії створено значну кількість праць з історії Волині, польські вчені розглядали проблеми економічного, політичного, соціального, культурного розвитку регіону. Встановлено, що у їх працях наявний широкий діапазон поглядів на історію Волині. Деякі із них доказували «польськість» регіону, пропагували думку польського «культуртрегерства» на схід. Все ж у більшості досліджень наголошувалося на самотності історії волинського краю, його несхожості ні з Польщею, ні з Литвою.

Ключові слова: Волинь, Україна, польські дослідники, історіографія, історичні дослідження, історіографічний процес.

АННОТАЦИЯ

Ярмошик И. Польская историография 1800 – 1939 гг. социально-политического и культурно-духовного развития Волыни. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Киевский национальный педагогический университет, Киев, 2011.

Диссертация посвящена исследованию тенденций изучения Волыни польской историографией. Исторические судьбы региона складывались таким образом, что долгое время эта часть Украины входила в состав Речи Посполитой. Это обусловило значительный интерес польских историков к прошлому Волыни. Автор диссертации отошел от идеологических предубеждений, проанализировал творческое наследие польских историков с научной точки зрения, что дало ему возможность оценить значение их работ в развитии украинско-польских культурных отношений, их место в современной историографии Украины.

В диссертационном исследовании применен проблемно-хронологический подход. Это позволило выделить основные этапы развития историографического

процесса изучения польскими учеными Волыни, определить круг исследуемых проблем.

На протяжении XIX ст. польскими учеными опубликовано значительное количество актового материала, источников о прошлом Речи Посполитой, часть этих документов относится к истории Украины и Волыни. Это было сделано в таких многотомных изданиях как «Zbior pamiątek historycznych o dawniej Polsce z rękopismów...», «Zróżdła do dziejów polskich», «Zróżdła dziejowe», "Volumina Legum", «Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie». Расширение источниковедческой базы дало возможность подготовить важные исследования разнообразных проблем исторического прошлого Волыни.

Констатировано, что на протяжении XIX – начала XX вв. в польской историографии создано значительное количество трудов по истории населенных пунктов Волыни. Польские ученые рассмотрели важные проблемы экономического, политического, социального, культурного развития региона. Значительное внимание они уделяли исследованиям религиозных отношений, прежде всего заключению Брестской церковной унии и истории православной церкви на Волыни XIV – XVI вв., истории Кременецкой гимназии и других учебных заведений Волынской губернии.

В диссертации определено, что в трудах польских историков имеется широкий диапазон взглядов на прошлое Волыни. Некоторые из них доказывали «польскость» региона, пропагандировали идею польского «культуртрегерства» на восток. Все же в большинстве исследовательских работ подчеркивалась самобытность истории волыньского края, его отличие от Польши и Литвы. В их трудах не встречаем враждебного отношения к украинской народности. Во многих исследованиях из истории Речи Посполитой XVI – XVII ст. ст. утверждалось, что главной причиной государственного упадка польского государства была нерешенность украинской/казацкой проблемы.

Установлено, что польская и украинская историографии развивались в тесном контакте. Украинские историки следили за изучением польскими учеными проблем истории нашей отчизны. Польским историкам были известны

исследования украинских историков, их взгляды на прошлое Речи Посполитой, в частности тех ее страниц, которые связаны с украинским народом.

Проанализированные труды польских историков, свидетельствуют о значительном их интересе к прошлому Волыни. Большинство проблем ее развития они рассматривали с политической точки зрения, исходя из позиций возрождения польской государственности. Знакомство с их творческим наследием будет способствовать более глубокому осмыслению событий отечественной истории украинской общественностью и научными работниками.

Ключевые слова: Волынь, Украина, польские исследователи, историография, исторические исследования, историографический процесс.

ANNOTATION

Iarmoshyk I. Polish historiography 1800 - 1939 years of socio-political, cultural and spiritual development of Volyn. – The manuscript.

Thesis for a PhD. in History. Speciality 07.00.06 – historiography, source studies and special historical disciplines. National Pedagogical Dragomanov University, Kiev, 2011.

Research trends in local history study of the region is devoted to this monograph. Based on an analysis of publications, archival materials and other primary sources to study the main stages in the development of scientific knowledge of the historical past of Volyn Polish historiography of the early 1800 - 1939. Studied obscure facts of life, scientific, literary activities of Polish scientists. which explored the history of Volhynia. Based on this, noting their specific contribution to the development of the local history movement in XIX - XX centuries. The author of the monograph away from ideological prejudices, examined the creative heritage of Polish historians from the scientific point of view that enabled him to assess the place and weighed the value of their creative and scientific activities in the development of Ukrainian-Polish scientific and cultural relations of the period and their role in the modern historiography of Ukraine.

In the monographic study of applied problem-chronological approach. This allowed us to identify the main stages of development of Polish scientists historical study of Volhynia, to determine the range of investigated problems. Stated that during the XIX - early XX centuries. in Polish historiography created a significant body of works on the history of human settlements in Volyn. Polish scientists have considered the important issues of economic, political, social and cultural development in the region.

Key words: Volyn, Ukraine, historical research, historiography, historiographycal process.